

- Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти. *Язык и моделирование социального взаимодействия*: сб. науч. тр. М.: Наука, 1987. С. 88–125.
- Богатирьова Є. В. Прагмастилістичні характеристики англомовних передвиборчих політичних дебатів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2014. 20 с.
- Булкіна А. В. Діалогічний любовний дискурс у творчості Томаса Гарді : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2015. 20 с.
- Воробійова О. П. Лінгвістика 2012: шляхи, які ми обираємо. *Україна і світ: діалог мов та культур*: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21-22 березня 2012 р.). К.: Вид. центр КНЛУ. 2012. С. 47–48. URL: http://uaclip.at.ua/LINGVISTIKA_2012pdf.pdf.
- Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация; [пер. с англ.; сост. Петров В. В.; под ред. Гарасимова]. М.: Прогресс, 1989. 310 с.
- Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. [2-е изд., стереотип.]. М.: USSR, 2003. 284 с.
- Кабірі М. Х. Загальна характеристика та типологія самопрезентем. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Х., 2013. № 1051. С. 123–128.
- Кабірі М. Х. Оцінна мовленнєва стратегія самопрезентації. *Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація* : тези доповідей XVII наукової конференції з міжнародною участю (Харків, 2 лютого 2018 р.). Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 58–59.
- Кабірі М. Х. Самопредставлення як метамовленнєвий різновид стратегії самопрезентації в англомовному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків, 2015. Вип. 81. С. 93–100.
- Котова І. А. Концепти *герой* та *антигерой* в американському кінодискурсі: когнітивний і прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2016. 279 с.
- Котова І. А. Стратегія дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя в американському кінодискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія»*. Харків, 2017. Вип. 86. С. 15–22.
- Ларина М. Б. Корреляція концепта і антиконцепта в лінгвокультурі (на матеріалі концептів MAGIC і GLAMOUR): автореферат дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка»; 10.02.04 «Германские языки». Кемерово, 2011. 19 с.
- Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс: комунікативно-прагматичне та лінгвокультурне моделювання: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Київ, 2017. 515 с.
- Приходько А. Н. Антиконцепт как лингвокультурный феномен: партонимическое, стигматическое, эссенциальное. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2012. № 5. С. 37–51. URL: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no5-2013/prihodko-a-n>.
- Проксемика: правильная дистанция и расстояние в разных ситуациях общения. URL: <http://www.elitarium.ru/distancija-obshhenie-proksemika-samoocenka-prostranstvo-jazyk-tela-psihologija/>.
- Славова Л. Л. Кооперативна та конфронтативна мегастратегії в аспекті зіставної політичної лінгвоперсонології. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. КДПУ, 2016. Вип. 145. С. 75–79.
- Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизаций. М.: Языки славянских культур, 2007. 248 с.
- Уцина В. А. Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англомовному політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». К., 2003. 20 с.
- Фролова І. Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англомовному дискурсі: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Харків, 2015. 508 с.
- Boxer D. Social distance and speech behaviour: The case of indirect complaints. *Journal of Pragmatics*. 1993. V. 19. P. 103–125.
- Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: CUP, 1987. 345 p.
- Goffman E. Interaction ritual. London: Allen Lane, 1972. 270 p.
- Jones E., Pittman T. S. Toward a General Theory of Strategic Self-Presentation. *Psychological Perspectives on the Self*. Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum, 1982. V. 1. P. 231–262.
- Personal Distance. URL: <http://www.study-body-language.com/Personal-distance.html>.
- Tannen D. Gender and Discourse. New York, Oxford: OUP, 1994. 203 p.

(Матеріал надійшов до редакції 19.04.18. Прийнято до друку 5.05.18)

УДК: [811.112.2+811.161.2]’373.423

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2018-73-09>

КІЙКО С. В.

(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

КАТЕГОРІЇ СИМЕТРІЇ Й АСИМЕТРІЇ В СИНЕРГЕТИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ОМОНІМІЇ

Стаття присвячена розгляду омонімії як симетрично-асиметричного явища на матеріалі німецької й української мов. Симетрія є важливою ознакою як фізичних, так і абстрактних систем і визначається як властивість об'єктів залишатися незмінними щодо перетворень. Асиметрія є відсутністю або порушенням симетрії.

Симетрія форми омонімів є фактором стабільності омонімії, асиметрія змісту дозволяє поширити поняття омонімії на одиниці різних рівнів мови. На основі симетрично-асиметричних відношень між граматичними, семантичними, функціональними й генетичними характеристиками омонімів розроблено матрицю розподілу різних видів омонімії, яка слугує доказом її системності і є основою для багатомірної класифікації омонімів. У матриці всі 16 підсистем розділені на 8 антиподів, і у всіх підсистемах є омоніми. Це дозволяє виокремити несуперечливі логіко-змістові класи омонімів і служити

підтвердженням того, що базою для появи омонімії є симетрія / асиметрія, а саму омонімію можна розглядати в руслі синергетичної наукової парадигми.

У статті описано також процеси взаємодії елементів і підсистем, які дозволяють зменшити ентропію при появі нових омонімів у лексичній системі німецької мови. Встановлено особливості омонімії похідних слів, проаналізовано граматичну міжчастиномовну омонімію, систематизовано омонімію в мовленні і виявлено захисні механізми для усунення спричинених омонімією перешкод у процесі комунікації.

Ключові слова: симетрія, асиметрія, омонімія, омофонія, оморфія, етимологія, матриця.

Kiyko S. V. The categories of symmetry and asymmetry in the synergetic organization of homonymy. The article is dedicated to consideration of homonymy as symmetrically-asymmetrical phenomenon on the material of the German and the Ukrainian languages. Symmetry is an important attribute of both physical and abstract systems and is defined as the property of an object being invariant to a transformation. Asymmetry is the absence of or the violation of symmetry.

Symmetry of the form of homonyms is the factor of homonymy stability, asymmetry of the content lets spread the notion of homonymy as parts of different levels of the language. The matrix of division into different types of homonymy was elaborated on the base of symmetrically-asymmetrical relationships between grammatical, semantic, functional and genetic characteristics of homonyms. This matrix serves as a proof of its systematic character and it is the base for many-sided classification of homonyms. In the matrix all 16 sub-systems are divided into 8 antipodes and all sub-systems have homonyms. It affords to distinguish non-contradictory logic-meaningful classes of homonyms and serves as a confirmation that symmetry / asymmetry is the base for the appearance of homonymy. Homonymy itself can be investigated in the direction of synergetic scientific paradigm.

The article also reveals the processes of interaction between elements and subsystems, which allow to reduce the entropy when new homonyms in the lexical system of the German language appear. It distinguishes homonymic peculiarities of derived words, analyzes the grammatical homonymy of different parts of speech, systematizes the homonymy in speech and determines the protective mechanisms to eliminate obstacles caused by homonymy in communication.

Key words: symmetry, asymmetry, homonymy, homophony, homomorphy, etymology, matrix.

У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть спостерігається тенденція до застосування загальнонаукових категорій і понять, що значно розширює можливості опису лінгвістичних явищ та дозволяє узагальнювати методологічні здобутки різних лінгвістичних напрямів. Значний евристичний потенціал у дослідженнях мови та її різнорівневих одиниць виявляють категорії симетрії й асиметрії, наявні в семантиці та структурній лінгвістиці (В. А. Карпов, С. О. Карцевський, О. Ф. Реформатський), фонології (М. І. Стеблін-Каменський, О. І. Стеріополо), граматиці (Л. С. Бархударов), синтаксисі (Л. М. Мінкін), лінгвістиці тексту (Н. О. Бондарчук, Г. Г. Москальчук, Н. Л. Мишкіна, Л. М. Скредіна), комунікації (В. Я. Мороз), перекладознавстві й дослідженні інтертексту (Н. Г. Гончар, Л. В. Кушніна). При дослідженні концептів категорії симетрії й асиметрії знаходять своє відображення у працях Л. А. Беляєва, І. В. Палаєва, О. Г. Палутіна, М. І. Солнишкіна, К. А. Філіпова та інших.

Проблеми категорії симетрії / асиметрії у мові й тексті у руслі лінгвосинергетичної наукової парадигми розглянуто у дослідженнях Н. Л. Мишкіної та І. М. Пономаренко, де поняття симетрії розкривається як наявний в об'єктивній дійсності порядок, пропорційність і співмірність між складовими частинами цілого, певний рівноважний стан, відносна стійкість. Асиметрія ж є поняттям, протилежним симетрії, яке відображає порушення рівноваги в об'єктивному світі, пов'язане зі змінами, викликаними перебудовою організації складових частин цілого, сукупність яких перебувала у відомому, пропорційному, рівноважному стані [Готт 1988, с. 276]. Зазначається, що „поняття симетрії розкриває момент спокою, рівноваги, а поняття асиметрії – момент руху, змін” [Готт 1988, с. 277–278]. Загалом ці категорії „доповнюють одна одну, що дозволяє описувати через ці категорії динаміку взаємодії їх проявів у різних лінгвістичних об'єктах і процесах, які характеризують структурні, функціональні, семантичні якості лінгвістичних об'єктів” [Москальчук 2011, с. 92].

Ми розуміємо під основоположною категорією симетрії / асиметрії збіг або розходження об'єктів за ознаками. Симетрія позначає збереження ознак об'єктів стосовно змін. Оскільки відносно іншої сукупності змін множина ознак не буде інваріантною, то необхідне доповнення будь-якої симетрії – відповідна їй асиметрія. Вона протилежна симетрії і позначає втрату ознак об'єктів відносно змін (пор. [Урманцев 2013, с. 195]). У мові єдність симетрії й асиметрії проявляється на усіх рівнях – фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному й на рівні тексту в цілому [Steriopolu 2014]. На лексичному рівні асиметрія представлена порушенням однозначної відповідності форми і змісту мовного знака. У парадигматичному плані вона маніфестується як варіативність форми при

незмінному змісті (аломорфія аж до її граничного випадку – синонімії) і як варіативність змісту при незмінній формі (полісемія аж до її граничного випадку – омонімії).

Такий підхід дозволяє трактувати омонімію як симетрію форми за асиметрії змісту. За Г. Вейлем, симетрія – це „той вид узгодження окремих частин, який об’єднує їх в єдине ціле” [Вейль 2007]. При такому підході симетрія розглядається нами як фактор, який сприяє стабільності омонімії і надає їй рис рівноваги, статичності і спокою. Асиметрія змісту омонімів дозволяє розглядати їх як окремі явища і поширити поняття омонімії на всі одиниці мовної системи – „від морфеми в морфологічному ярусі до речення в синтаксичному й повідомлення в супрасинтаксичному ярусі” [Вардунь 1974, с. 17-18].

Як видно з визначення, омонімія в широкому значенні може бути: 1) лексичною (лексичні омоніми), як-от: *лисичка* „гриб” – *лисичка* (зменш. до *лисиця*); 2) морфологічною (омоформи): *техніка* „сукупність засобів праці” і *техніка* (род. відм. одн.) від слова *технік* „спеціаліст із середньою технічною освітою”; 3) фонетичною (омофони): *плід* – *плит*; 4) графічною (омографи): *мукá* – *мука*; 5) синтаксичною: *редакції* (наз. відм. мн.) *відповідають* – *відповідають редакції* (дав. відм. одн.). Таким чином, одне й те ж мовне явище може одночасно бути симетричним й асиметричним. При цьому ми вважаємо симетрію окремим випадком асиметрії, оскільки еквіполентність (тобто абсолютна тотожність) у мові практично відсутня.

Якщо симетрично-асиметрична природа омонімії не викликає в лінгвістичних колах заперечень, то системний статус омонімії та можливість її дослідження в руслі лінгвосинергетичної наукової парадигми є спірним. Зокрема, низка авторів стверджує, що опис омонімії з позицій лінгвосинергетики можливий лише в тому випадку, коли омонімія має статус системи (пор. [Комарова 2013, с. 272–273]). Проте багато дослідників (В. І. Абаєв, Р. Бергман, Л. О. Новіков, О. О. Реформатський, С. І. Ожегов та інші) вважають омонімію випадковим і несистемним явищем. Так, В. І. Абаєв протиставляє омонімію полісемії і зазначає: „Полісемія – найцікавіше явище в плані проблеми мови й мислення. За полісемією завжди ховається зусилля людської думки в пошуках нових і ще новіших засобів пізнання, вираження, експресії. За омонімією ж нічого не стоїть, крім гри випадку” [Абаєв 1957, с. 40].

О. О. Реформатський стверджує, що „омоніми – це прикре непорозуміння” і різко критикує дослідників, які стоять на позиціях збагачення словникового запасу мови за рахунок омонімів [Реформатський 2001, с. 89]. Подібну думку висловлює також С. І. Ожегов, який вважає, що омонімія – це „питання історичної випадковості”, „не лінгвістична, а колекційна проблема” [Ожегов 1960, с. 70]. Л. В. Малаховський відштовхується від тези про те, що сукупність синонімів мови не утворює „реальної групи, властивої лексичній системі мови”, і доходить висновку, що і „сукупність омонімів мови єдиної системи не утворює” [Малаховський 2009, с. 208]. З іншого боку, в низці останніх праць омонімію розглядають як системне явище, для якого характерні певні процеси самоорганізації (пор. [Головня 2007; Лаптева 2009]). Так, на основі аналізу всього масиву англійських омонімів встановлено, що при наближенні до центру словникового складу питома вага омонімів збільшується. Серед першої тисячі частотних слів омоніми складають 25 %, серед наступних 5 тисяч слів – 13 %, серед 20 тисяч найуживаніших слів – усього 4 % [Тышлер 1963, с. 15]. Крім того, серед коротких слів омоніми трапляються частіше, що свідчить про залежність питомої ваги омонімів від структурного типу слів [Шайкевич 1962, с. 18; 89]. Отримані результати дають нам підстави застосувати лінгвосинергетичний підхід при розгляді омонімії як симетрично-асиметричного явища на матеріалі німецької й української мов.

Мета дослідження – прослідкувати роль категорії симетрії й асиметрії як механізмів синергетичної організації омонімії. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання **завдань**: 1) сформулювати теоретичні положення розгляду омонімії як симетрично-асиметричного явища на матеріалі німецької й української мов; 2) на основі симетрично-асиметричних відношень між граматичними, семантичними, функціональними й генетичними характеристиками омонімів розробити матрицю розподілу видів омонімії, що дозволить виокремити несуперечливі логіко-змістові класи омонімів; 3) простежити зв’язки

між компонентами оморядів, описати виконання ними саморегулювальної функції; 4) описати процеси взаємодії елементів і підсистем, що дозволяють зменшити ентропію при появі нових омонімів у лексичній системі німецької мови.

Об'єкт дослідження – внутрішньомовні німецькі й українські омоніми. **Предмет** дослідження – категорії симетрії й асиметрії як механізми синергетичної організації омонімії. У роботі висунуто **гіпотезу**, що впорядкованість системи омонімії виникає в процесі складної і безперервної взаємодії симетрії та асиметрії. Щоб зберегти феноменальну цілісність, форма і зміст прагнуть до симетрії, але ніколи її не досягають, оскільки симетрія призводить до різкого зниження інформативності. Субстанція омонімії організовується, прагнучи до симетрії, але одночасно і самоорганізовується, прагнучи до асиметрії.

Матеріалом дослідження омонімії в німецькій мові слугує суцільна вибірка омонімів з академічного тлумачного словника Duden (2000), доповнена й уточнена відомостями з тлумачних словників Wahrig (2006), Bunting (1996) і Langenscheidt (2008). Загальна кількість досліджуваних омонімів склала 6144 лексеми, об'єднаних в 2953 оморяди. Для укладання повного реєстру міжчастиномовних граматичних омонімів використано електронний словник словоформ, сформований за допомогою програми синтезу парадигм Morpho на основі створеної в Інституті автоматичної обробки мови при Штуттгартському університеті граматичної лексикографічної системи [Lezius 1996]. Шляхом зведення графічно тотожних словоформ отримано 99550 оморядів міжчастиномовних омоформів.

Матеріал для дослідження омонімії в українській мові взято зі словника лексичних та лексико-граматичних омонімів за редакцією О. М. Демської та І. М. Кульчицького обсягом понад 6 тис. реєстрових слів [Демська 1996]. Приклади граматичних омонімів взято з дослідження О. О. Шипнівської, яка розгорнула за допомогою програми автоматичного морфологічного аналізу та синтезу парадигм, що є складником системи автоматичної обробки текстової інформації Українського мовно-інформаційного фонду, 171620 лексем у список обсягом близько 3 млн. словоформ. Кожній із словоформ приписано відповідні їй граматичні коди, тобто позначення словозмінних частиномовних характеристик слів. Шляхом зведення в отриманому списку графічно тотожних словоформ в українській мові нараховано 10203 міжчастиномовних омонімічних рядів [Шипнівська 2007].

Розглянемо насамперед питання системності омонімії, адже доведення її статусу як цілісної системи, в якій всі елементи тісно пов'язані між собою, є передумовою аналізу омонімії як синергетичного явища. Системність омонімії можна довести або на основі її теоретичного аналізу, або на матеріалі суцільної вибірки омонімів.

Перший підхід детально описаний у працях В. Карпова, який доводить системність омонімії на основі її теоретичного аналізу в межах загальної теорії систем, розробленої Ю. А. Урманцевим [Урманцев 2013]. В основу єдиної типології омонімічних пар В. Карпов поклав симетричність / асиметричність трьох ознак: частин мови, граматичних категорій і парадигм. Автор вважає, що ці ознаки універсальні для будь-якої мови і дозволяють побудувати цілісну, взаємопов'язану, несуперечливу систему, яка „складається з восьми і тільки восьми підсистем-ніш, у які можна „упакувати” строго визначену лінгвістичну інформацію” [Карпов 2009, с. 57].

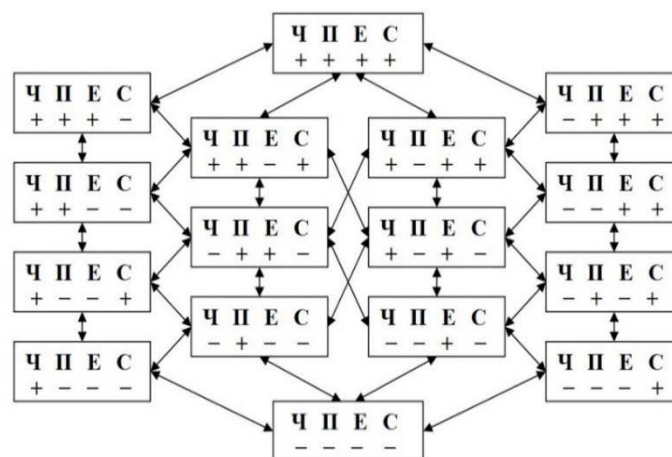
Численні дослідження також вказують на те, що всередині будь-якої парадигми як системи свого роду існує омонімія як збіг форм при розбіжності значень. Низка таких збігів представляє систему омонімії як особливого різновиду відношень. Більш того, створення цих відношень і підтримання їх існування в системі пов'язане з системою словотвору, акцентуації й іншими системними факторами. З огляду на це, ми пропонуємо власну матрицю розподілу різних видів омонімії на основі суцільної вибірки омонімів, яка слугує не тільки доказом системності омонімії, а й може бути основою для її багатомірної класифікації з урахуванням частиномовної належності омонімів, їх походження, функціональних характеристик, семантики й симетрично-асиметричних відношень між вказаними параметрами.

Як вже зазначено вище, ми розуміємо під основоположною для омонімії категорією симетрії / асиметрії, слідом за Ю. А. Урманцевим, збіг / розходження об'єктів за ознаками [Урманцев 2013, с. 195]. Стосовно нашої класифікації це означає, що кожна з ознак у матриці буде представлена як зі знаком плюс (+), так і зі знаком мінус (-). При цьому спільне походження слів позначаємо скорочено як *E+*, різне походження – як *E-* («етимологія»), слова однієї частини мови як *Ч+*, різної частиномовної приналежності як *Ч-*, збіг словоформ як *П+*, розбіжності як *П-* («парадигма»), збіг семантики як *С+*, розбіжності як *С-*.

Ми зупинили свій вибір для побудови матриці на чотирьох вказаних ознаках, оскільки вони не тільки достатні для виокремлення різних типів омонімів й ілюстрації системності омонімії, але й відображають особливості омонімії німецької й української мов. Так, в обох мовах зафіксовано численні випадки збігу слів різних частин мови, як-от: *mami* (ім. жін. р.) – *mami* (дієслово в інфінітиві), нім. *sieben* „просіювати” (дієслово в інфінітиві) – *sieben* „сім” (числівник). Крім того, часто трапляється конверсія – морфолого-синтаксичний спосіб творення слів як переходу однієї частини мови до іншої, як-от: *молодий* (прикм.) – *молодий* (іменник), нім. *die Eichen* „дуби” (іменник) – *eichen* „дубовий” (прикм.), *sich verhalten* „поводитися” (дієслово) – *das Verhalten* „поведінка” (іменник).

Включення до розгляду етимологічного критерію дозволяє виявити серед досліджуваних омонімів гомогенні та гетерогенні, що уможливило порівняння міри й інтенсивності семантичних розходжень у різних мовах. Оскільки серед омонімів трапляються слова як з різною, так і з тотожною семантикою, необхідним виявилось введення семантичного критерію. У роботі ми дотримуємося визначення омонімів як слів з різною лексичною і / або граматичною семантикою, тобто омонімами ми вважаємо не тільки слова, які різняться лексичним значенням, але й конверсиви, які мають тотожну семантику (пор. [Кійко 2016]). Це означає, що для встановлення омонімії релевантними є не лише семантичні, а й граматичні ознаки. При чотирьох ознаках (частиномовній належності, граматичній словозміні, етимології й семантиці) отримуємо 16 теоретично можливих підкласів омонімів (див. рис. 1).

Рис. 1. Чотирикомпонентна матриця омонімії

Перевагою такої матриці є її побудова на принципах контрарного протиставлення різних видів омонімії. Наведемо запропоновану матрицю, зіставивши в ній омоніми німецької й української мов (див. табл. 1).

Таблиця 1
Матриця різних видів омонімії

№	Ч	П	Е	С	Приклади	
					німецька мова	українська мова
1	+	+	+	+	іменники з коливаннями в роді: <i>der Teil</i> ¹ „частина” – <i>der / das Teil</i> ² „частка”	слова спільного роду: <i>сирота</i> (ім. чол. і жін. родів)

2	+	+	+	-	<i>der Lauf</i> ¹ „біг” – <i>der Lauf</i> ² „дуло”	<i>балка</i> ¹ „яр” – <i>балка</i> ² „колода”
3	+	+	-	+	<i>der Spieß</i> ¹ „спис” – <i>der Spieß</i> ² „рожен”	<i>сальний</i> ¹ „непристойний” – <i>сальний</i> ² „брудний”
4	+	-	+	+	<i>hängen</i> ¹ „висіти” (<i>hing, gehangen</i>) – <i>hängen</i> ² „вішати” (<i>hängte, gehängt</i>)	<i>графіка</i> „малюнок” (ім. ж. р. н.в. одн.) – <i>графіка</i> „зображення” (ім. ч. р. р.в. одн.)
5	-	+	+	+	<i>während</i> ¹ „під час” (сполучник) – <i>während</i> ² „під час” (прийменник)	<i>кондитерська</i> (ім.) – <i>кондитерська</i> (прикм.)
6	+	+	-	-	<i>die Weide</i> ¹ „верба” – <i>die Weide</i> ² „пасовисько”	<i>ліра</i> ¹ „музичний інструмент” – <i>ліра</i> ² „грошова одиниця”
7	+	-	+	-	<i>die Bank</i> ¹ „лавка” (мн. <i>Banken</i>) – <i>die Bank</i> ² „банк” (мн. <i>Bänke</i>)	<i>фізика</i> (наука) / <i>фізика</i> (Род. в. від „вчитель фізики”)
8	-	+	+	-	<i>also</i> ¹ „отже” (прислівник) – <i>also</i> ² „отож, ну” (частка)	<i>холодне</i> „закуска” і <i>холодне</i> „ознака за температурою”
9	-	+	-	+	<i>abseits</i> ¹ „збоку” (прийменник) – <i>abseits</i> ² „поза (грою), в стороні від” (прислівник)	<i>ба</i> ¹ (вигук) (< псл. <i>ba</i> , іє. * <i>bhō</i>) – <i>ба</i> ² (частка) (< скорочення дієслова <i>бачиш</i>)
10	-	-	+	+	<i>die Kraft</i> ¹ „сила” (іменник) і <i>kraft</i> ² „у силу” (приймен.)	<i>тєпло</i> (прислівник) і <i>теплó</i> (іменник)
11	+	-	-	+	<i>der Kater</i> ¹ „кіт” (мн. <i>die Kater</i>) і <i>der Kater</i> ² „похмілля” (без мн.)	<i>яр</i> ² „ярина; (поет.) весна” – <i>яр</i> ⁴ „зелена фарба”
12	+	-	-	-	<i>der Leiter</i> ¹ „керівник” – <i>die Leiter</i> ² „драбина”	<i>бал</i> ¹ „вечір з танцями” (Р.в. <i>балу</i>) – <i>бал</i> ² „одиниця виміру” (Р.в. <i>бала</i>)
13	-	+	-	-	<i>je</i> ¹ „колись” (прислівник) – <i>je</i> ² „ой” (вигук)	<i>на</i> ¹ (прийменник) – <i>на</i> ² (частка)
14	-	-	+	-	<i>laut</i> ¹ „голосно” – <i>der Laut</i> ² „звук”	<i>бум</i> ¹ (вигук) – <i>бум</i> ² „пожвавлення, галас” (імен.)
15	-	-	-	+	<i>gerade</i> ¹ „прямий” (споріднене з <i>Rede</i>) – <i>gerade</i> ² „прямо” (споріднене з <i>Rad</i>)	<i>коло</i> „круг” (<псл. <i>kolo</i> „колесо”) – <i>коло</i> „навкруги” (<псл. <i>kolo</i> „біля”)
16	-	-	-	-	омофони або міжчастиномовні омоніми: <i>der Wein</i> „вино” – <i>wein</i> „плач” (2 ос. одн. наказ. сп. від <i>weinen</i>)	омофони або міжчастиномовні омоніми: <i>три</i> „число” – <i>три</i> (2 ос. одн. наказ. сп. від <i>терти</i>)

Як видно з таблиці 1, з теоретично можливих 16-ти підкласів омонімів нами зафіксовано всі 16 у німецькій і українській мовах. Слова, які належать до підгрупи 1 (слова однієї частини мови спільного походження з однаковими парадигмами і тотожним значенням) потребують подальшого розрізнення, оскільки теоретично до цієї групи входять як слова, тотожні самі собі, так і слова типу *сирота*, *базика*, *пласа*, *причепа*, які в українській мові належать до спільного роду і поєднуються з означуваними словами у формах чоловічого або жіночого роду, пор.: *круглий сирота* – *кругла сирота*, *такий причепа* – *така причепа*. У німецькій мові до цієї групи належать поодинокі іменники з коливаннями в роді типу нім. *der Teil*¹ „частина” – *der/das Teil*² „частка”, які в більшості словників наводять як омоніми, проте в деяких словниках трактують як полісемічне слово.

У нашій матриці 16 підсистем розділені на 8 антиподів, і у всіх підсистемах є омоніми. Це дозволяє виокремити несуперечливі логіко-змістові класи омонімів і служить підтвердженням того, що базою для появи омонімії є безперервний процес структурно-функціональних переходів. У зв'язку з тим, що метою самоорганізації будь-якої системи є досягнення такого стану, коли вона здатна найефективніше виконувати свої функції, можна припустити, що цей безперервний процес структурно-функціональних переходів системи омонімії відбувається для того, щоб знайти оптимальний за даних умов, відносно стабільний режим функціонування, якому притаманна фіксована інтенсивність обмінних процесів.

Передбачаємо, що у процесі самоорганізації омонімії наявна спонтанна самокорекція (а) симетрії між формою та змістом. З огляду на це цікавими випадки збігу семантики в словах різної етимології (групи 3, 9, 11 і 15), на яке одним із перших звернув увагу Ф. де Соссьюр. Він зазначав, що коли різні за походженням слова збігаються внаслідок фонетичних змін, то за сприятливих умов мають тенденцію збігатися й поняття, як-от: франц. *decrepit* „старезний, немічний” та *decrepi* „облуплений”. У словосполученнях *un vieillard decrepit* „немічний старий” та *un mur decrepi* „облуплений, старий мур” учений бачив два ЛСВ одного слова [Соссьюр 2012, с. 32].

Причиною об'єднання гетерогенних омонімів в одне слово може бути, на думку С. Еман, наявність метафоричного зв'язку між їх значеннями. Так, нім. *Kette*¹ „зграя, стадо” (< двн. *kutti*) та *Kette*² „ланцюг” (< свн. *ketene* < двн. *ketina* < лат. *catena*) злилися в одне слово, оскільки пересічний німець бачить, наприклад, у словосполученні нім. *Kette von Rebhühnern* „зграя куріпок”, де вжито *Kette*¹, переносне значення його омоніма – *Kette*² „ланцюг” [Öhmann 1951, с. 95]. Інші цікаві приклади семантичного збігу омонімів наведено в ґрунтовній статті П. І. Гладкого, де детально проаналізовано причини цього явища [Гладкий 1968].

Процес самоорганізації системи омонімії завершується, коли її структура досягає найбільш повної відповідності вираженню смислу. Вибір однієї з можливих майбутніх структур визначає система зв'язків, які склалися на певний момент між мовними компонентами і принципом мінімуму дисипації: якщо існує можливість вибору з кількох рівноважних станів, то реалізується той, який передбачає найменші витрати енергії і якому відповідає найменше зростання ентропії. Коли система перебуває в значному віддаленні від стану рівноваги, різко зростає роль випадкових факторів: надзвичайно малий опір (флуктація) чи незначний зовнішній вплив може ініціювати її подальшу самоорганізацію (незначні причини призводять до значних наслідків).

Іншими словами, суто хаотичне накопичення інноваційних елементів або їх нових функцій здатне вивести систему зі стану рівноваги і спричинити відхилення від норми. Якщо рівень ентропії, тобто зісковзування системи до стану нерівноваги, малий і постійно зменшується, то тим самим знижується можливість виходу системи зі стану рівноваги, тобто зменшення рівня ентропії веде до підвищення стійкості системи. Прослідкуємо, за рахунок чого відбувається зменшення ентропії в омонімічній підсистемі німецької мови і які захисні механізми вироблені для усунення спричинених омонімією перешкод у процесі комунікації.

Як зазначає П. І. Гладкий, у системі лексики омоніми розділені двома видами семантичних зв'язків між словами: 1) усі вони входять своїми різними „кінцями” у сфери різних лексичних полів; 2) більшість з них належить своїми різними „кінцями” до різних лексичних підсистем [Гладкий 1968, с. 11]. Тим самим межами між лексичними полями і лексичними підсистемами одночасно розмежовують і членів омонімічних груп. Наведемо приклади омонімів, що входять до складу різних лексичних полів:

1) назви людей за місцем їх походження або проживання → назви страв: *Berliner*¹ „берлінець” – *Berliner*³ „пончик з начинкою”, *Hamburger*¹ „гамбуржець” – *Hamburger*² „гамбургер”, *Lyoner*¹ „ліонець” – *Lyoner*³ „вид ковбаси”;

2) позначення людей за їх віком, статтю, національністю, стосунками → назви страв: *Knacker*¹ „дідуган” – *Knacker*² „копчена ковбаса”, *Tatar*¹ „татарин” – *Tatar*² „сирий біфштекс”, *Spezi*¹ „нерозлучний друг” – *Spezi*² „напій з лимонаду і коли”;

3) назви тварин → позначення хвороб: *Krebs*¹ „рак” – *Krebs*² „рак”, *Kanker*¹ „павук” – *Kanker*² „рак”, *Star*¹ „шпак” – *Star*² „катаракта”, *Wolf*¹ „вовк” – *Wolf*² „вовчак”;

4) назви тварин → позначення деталей: *Hahn*¹ „півень” – *Hahn*² „водопровідний кран”, *Döbel*¹ „вид коропа” – *Döbel*² „болт”, *Hering*¹ „оселедець” – *Hering*² „паля, спиця”;

5) назви тканин → види одягу: *Trikot*¹ „трикотаж” – *Trikot*² „трико” тощо.

Як видно з наведених прикладів, семантична диференція омонімів у системі мови полягає в тому, що вони в переважній більшості випадків (у 86 % на прикладі нашої вибірки омонімічних іменників) належать до різних лексичних полів. Решта 14 % омонімів-іменників (138 оморядів) входять до одного поля. Розмежування омонімів, які належать до однієї й тієї ж

ЛСГ, відбувається різними способами. У більшості випадків омоніми розрізняють за допомогою граматичного роду, як-от: *der Rodel*¹ „сани” – *die Rodel*² „санки”, *das Band*¹ „стрічка” – *der Band*² „том” – *die Band*³ „банд”. У деяких іменників спостерігаємо коливання в роді з поступовою зміною роду, як-от: *der* або *das Warp*¹ „(текстиль) туга пряжа” – *der Warp*² „(мор.) малий якір”, *das Juwel* „золотце (про людину)” – *der / das Juwel* „дорогоцінний камінь; ювелірний виріб”, *das Schnitzel* „шніцель” – *das / der Schnitzel* „клаптик”, що свідчить про тенденцію до диференціації омонімів за допомогою поступової зміни граматичного роду.

Якщо ж іменники належать до одного й того ж граматичного роду, для їх розмежування можуть використовувати різні форми множини (5 омонімів), як-от: *der Abdruck*¹ „відтиск” (мн. *die Abdrucke*) – *der Abdruck*² „відбиток, зліпок” (мн. *die Abdrücke*), *das Wort*¹ „слово” (мн. *Wörter*) – *das Wort*² „репліка” (мн. *Worte*). В інших випадках для розрізнення повних лексичних іменників-омонімів вирішальну роль відіграють соціологічні, ареальні, стилістичні або хронологічні аспекти, тобто омоніми розрізняють належністю до різних підсистем лексики. Розглянемо ці аспекти детальніше.

Найбільша кількість повних лексичних омонімів-іменників розмежована за допомогою обмеження вживання одного з омонімів певним територіальним діалектом (16 омонімів), як-от: *der Beizer*¹ „травильник” – *der Beizer*² „(терит.) шинкар”, *der Flaum*¹ „(терит.) смалець” – *der Flaum*² „пух”. Такі омоніми диференціюють в географічному аспекті: один компонент омоніми вживають лише на певній частині німецькомовної території, інший є загальноновживаним словом. Так, діалектизм *das Heck*² „(пн.-нім.) пасовисько, вигін” і *das Bord*² „(швейц.) край (чогось); схил”, протистоять загальноновживаним *das Heck*¹ „корма” і *das Bord*¹ „поличка”.

Якщо мовець живе на території, де цей омонім не вживають, для того, хто говорить літературною мовою, омонімії типу „діалектизм : недіалектизм” не існує, оскільки один член омоніми для нього практично відсутній. Якщо ж омонім-діалектизм в певній географічній області вживають, тоді вирішальним для того, хто говорить літературною мовою, є сам факт, що омонім належить до нелітературної лексики. Це, очевидно, усуває небезпеку зіткнення омонімів в мовленні. З погляду того, хто говорить на цьому діалекті, літературний омонім не заважає однозвучному діалектизму завдяки тому, що обидва слова лежать у різних лексичних підсистемах.

В одинадцяти випадках (22 омоніми) компоненти однієї й тієї ж омоніми входять до різних соціальних підсистем, тобто один омонім є загальноновживаним, а інший належить до термінів або професіоналізмів, наприклад: *der Homo*¹ „(біол.) представник роду людини” – *der Homo*² „гомосексуал”, *der Hermelin*¹ „горностай” – *der Hermelin*² „(геральд.) стилізоване зображення горностая на гербах”. З погляду непрофесіоналів омонімічні групи такого типу не існують, бо неспеціалісти не знають одного з омонімів у групі. У професіоналів же, котрі теоретично знають обидва омоніми, до змішування однозвучних слів справа не доходить, оскільки фахівці зазвичай співвідносять професіоналізм з одним, звичним для них предметом.

Наприклад, математичний термін *der Graph*¹ „(матем.) риска” чітко відмежований сферою вживання від терміна мовознавців *der Graph*² „(мовозн.) граф, буква”. Непорозуміння можуть виникати лише в тих випадках, коли два омоніми належать до термінології однієї й тієї ж галузі науки, як-от: *die Finne*¹ „(зоол.) личинка; лялечка” – *die Finne*² „(зоол.) плавник риби”. Для уникнення двозначних висловлювань одне зі слів замінюють синонімом. Так, замість іменника *die Finne*¹ „(зоол.) личинка; лялечка” частіше вживають його синонім *die Larve*.

Одна пара омонімів показує відмінності у плані „загальноновживана – соціально-діалектна лексика”: *der Rex*¹ „цар” і *der Rex*² „(жарг.) директор”.

П'ять пар омонімів мають свої кореляти серед архаїчної лексики, тобто омоніми диференціюють у хронологічному аспекті. Такі омоніми мають у системі мови сучасніші синоніми і тому стають застарілою лексикою, наприклад: *die Base* – *die Tante*, *die Schnur* – *die Schwiegertochter*, *der Strauß* – *der Kampf*.

Стилістичними розбіжностями (4 оморяди, 8 омонімів) характеризуються ті омонімічні групи, один член яких належить до підсистеми розмовної лексики, а другий – до літературної,

як-от: *der Skater*¹ „(розм.) гравець у скейт” – *der Skater*² „скейтист”. Опозиція розмовного слова до літературного, очевидно, достатньо їх диференціює, наприклад, *die Domina*¹ „канонниця; настоятелька” – *die Domina*² „(розм.) доміатрикс”. Один омонім позбавлений у мовній системі будь-якого забарвлення, тобто є стилістично нейтральним, а інший має негативне стилістичне забарвлення, що фактично унеможлиблює їх змішування в повсякденній мові.

Деякі повні омоніми (3 омоніми, 6 омонімів) розрізняють за особливостями вживання: один з омонімів трапляється лише в стійких виразах, наприклад, *das Geschäft*¹ „справа, діло” – *das Geschäft*² „(евфем.) нужда” (вживаний у виразах *sein Geschäft verrichten* “справляти нужду”, *ein großes / kleines Geschäft machen* „справляти велику / малу нужду”); *der Plan*¹ „дія” (вживається лише у виразах *jmdn., etw. auf den Plan rufen* „спонукати до дії”, *auf den Plan treten / auf dem Plan erscheinen* „вступити в дію”) – *der Plan*² „план”, *der Einstand*¹ „свято, вечірка” (у виразі *seinen Einstand geben* „обмити посаду”) – *der Einstand*² „рівний рахунок; тайм-брейк”.

Принципи розмежування омонімів наведені для наочності в таблиці 2 (див. табл. 2):

Таблиця 2
Принципи розмежування іменників-омонімів

№	Принцип розмежування	Кількість оморядів
1	належність до різних ЛСГ	876
2	територіальна маркованість	16
3	соціальна маркованість	11
4	хронологічна маркованість	5
5	стилістична маркованість	4
6	уживання у сталих словосполученнях	3
Разом		1001

Решта 17 омонімів (34 омоніми) при повному збігу граматичних форм не мають стилістичних маркувань, які б їх розрізняли. Це, зокрема, топоніми (7 омонімів, 14 омонімів), один з яких позначає країну, інший – столицю цієї країни: *Mosambik* „Мозамбік (країна на сході Африки)” – *Mosambik* „Мозамбік (портове місто в Мозамбіку)”, *Mexiko* „Мексика (країна в центральній Америці)” – *Mexiko* „Мехіко (місто)”, *Salzburg* „Зальцбург (земля в Австрії)” – *Salzburg* „Зальцбург (столиця землі Зальцбург)”.

Розмежування таких іменників відбувається, як показав аналіз публіцистичних текстів на основі вибірки з німецькомовних Інтернет-видань, на основі сполучуваності омонімів на позначення міст з прийменниками *bei*, *bis* або *über*, які не поєднуються з назвами країн і земель, як-от: *Aus dem 30. Stock lässt sich der Blick über Singapur genießen. Anreise: Pkw Autobahn bis Salzburg*. Інколи спостерігаємо також лексикалізацію одного з омонімів, як-от *Mexiko-Stadt* „Мехіко (місто)” на противагу *Mexiko* „Мексика (країна в центральній Америці)” або вживання власних назв міст і країн з уточненнями, наприклад: *Rechtzeitig zum Mozart-Jahr 2006 will die Stadt Salzburg etwa das ewige Rätsel um den Schädel Mozarts lösen. Etwa 70 Prozent der Aktien sind im Besitz des Staates Monaco*.

У решті випадків основним критерієм розмежування омонімів-власних назв служить контекст, наприклад, уживання власних назв серед низки назв міст або держав, що допомагає зрозуміти омонімічну назву, як-от: *Weitere 60 vertreten das Unternehmen in Taiwan, China, Korea, Singapur und den USA* (йдеться про державу); *In einer wohlhabenden Familie geboren, studierte er in Mexiko, Harvard und Cambridge* (йдеться про місто) [623].

Решта 10 омонімів повних лексичних омонімів не мають жодних граматичних, соціологічних, ареальних, стилістичних або хронологічних маркувань, які б дозволили їх розмежувати. Вони також належать до одних і тих самих ЛСГ, як-от: *der Paprika*¹ „паприка” – *der Paprika*² „стручковий перець” (ЛСГ „Рослини”), *der Bauer*¹ „селянин” – *der Bauer*³ „будівельник” (ЛСГ „Соціальний статус людини”), *die Burka*¹ „бурка; пальто” – *die Burka*² „паранджа” (ЛСГ „Атрибути людини”), *die Kasette*¹ „касета” – *die Kasette*² „шкатулка, ларчик” і *das Bändchen*¹ „стрічка” – *das Bändchen*² „томик” (ЛСГ „Штучні речі”) тощо. Кількість їх надто мала, щоб стати перешкодою для комунікації (0,01 % оморядів від загальної кількості).

Очевидно, єдиним критерієм розмежування таких омонімів є контекст (як мовний, так і поза-мовний). Як бачимо, семантична, граматична і стилістична диференціація як наслідок синергетичних процесів в системі омонімів дозволяє досить чітко розмежувати їх значення.

Проведене дослідження дозволяє трактувати категорії симетрії й асиметрії як механізми синергетичної організації омонімії. У розробленій на основі цих категорій системній матриці омонімії всі 16 підсистем розділені на 8 антиподів, і у всіх підсистемах є омоніми. Це дозволяє виокремити несуперечливі логіко-змістові класи омонімів і служить підтвердженням того, що базою для появи омонімії є безперервний процес структурно-функціональних переходів.

Процес самоорганізації системи омонімії завершується, коли її структура досягає найбільш повної відповідності вираженню смислу. Вибір однієї з можливих майбутніх структур визначає система зв'язків, які склалися на певний момент між мовними компонентами і принципом мінімуму дисипації: якщо існує можливість вибору з кількох рівноважних станів, то реалізується той, який передбачає найменші витрати енергії і якому відповідає найменше зростання ентропії. Зменшення рівня ентропії в системі омонімії відбувається за допомогою семантичних, граматичних і стилістичних чинників і веде до підвищення стійкості системи.

Перспективним вважаємо дослідження омонімії в руслі лінгвосинергетичної наукової парадигми на різних діахронійних зрізах. Це дозволить встановити роль омонімії як одного з можливих чинників типологічних змін, зокрема, перебудови всієї синтетичної граматичної структури певної мови в напрямку до більшої аналітичності.

Література

- Абаев В. И. О подаче омонимов в словаре. *Вопросы языкознания*. 1957. № 3. С. 31–43.
- Вардоль И. Ф. Место семантики в лингвистическом описании. *Проблемы семантики*. М.: Наука, 1974. С. 12–24.
- Вейль Г. Симметрия. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. 192 с.
- Готт В. С. Философские вопросы современной физики. М.: Высш. шк., 1988. 343 с.
- Гладкий П. І. Семантичне злиття однозвучних слів у німецькій мові. *Мовознавство*. 1968. № 1. С. 24–28.
- Головня А. И. Омонимия как системная категория языка. Минск: БГУ, 2007. 132 с.
- Демська О.М. Словник омонімів української мови / О. М. Демська, І. М. Кульчицький. Львів: Фенікс, 1996. 224 с.
- Карпов В. А. Язык как система. 3-е изд. М.: УРСС, 2009. 304 с.
- Кійко С.В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища. Чернівці: ЧНУ, 2016. 531 с.
- Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике. – 2-е изд. М.: Наука, 2013. 820 с.
- Лаптева О. А. Речевые возможности текстовой омонимии. 3-е изд. М.: УРСС, 2009. 415 с.
- Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. М.: Либроком, 2009. 248 с.
- Ожегов С. И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии. *Лингвистический сборник*. 1960. Вып. IV. С. 69–71.
- Реформатский А. А. Введение в языковедение. 5-е изд. М.: Аспект Пресс, 2001. 536 с.
- Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. 6-е изд. М.: УРСС, 2012. 256 с.
- Тышлер И. С. Словарь омонимов современного английского языка. Саратов: Изд-во СГУ, 1963. 232 с.
- Урманцев Ю. А. Симметрия природы и природа симметрии: Философские и естественно-научные аспекты. 4-е изд. М.: УРСС, 2013. 232 с.
- Ульман С. Семантические универсалии. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1970. С. 250–299.
- Шайкевич А. Я. Источники лексической омонимии в германских языках: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки". Москва, 1962. 20 с.
- Шпіннівська О.О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 19 с.
- Bünting K.-D. Deutsches Wörterbuch. Chur: Isis Verlag, 1996. 1504 S.
- Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. [Електронний ресурс]. In 10 Bd. On CD. Berlin, 2000.
- Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Hrsg. von D. Götz u.a. Berlin [u.a.]: Langenscheidt, 2008. 1307 S.
- Lezius W. Morphologiesystem Morphy. *Linguistische Verifikation. Dokumentation zur ersten Morpholympics*. Hrsg. von R. Hausser. Tübingen: Niemeyer, 1996. S. 25–35.
- Öhman S. Wortinhalt und Weltbild. Vergleichende und methodologische Studien zu Bedeutungslehre und Wortfeldtheorie. Stockholm: Norstedt, 1951. 194 S.
- Steriopolo O. Asymmetrie im Sprachsystem und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sprache. *Germanistik in der Ukraine*. Jh. 9. Kyjiw., 2014. S.108–113.
- Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. 8. Aufl. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 2006. 1728 S.

(Матеріал надійшов до редакції 15.04.18. Прийнято до друку 29.04.18)